

Gullringen fra Fosse, Strandebarm

GITTE HANSEN
MELANIE WRIGGLESWORTH

Sommeren 2021 fant Lars Haukås en fingerring av gull da han var i gang med dreneringsarbeid på Fosse i Strandebarm i Kvam herad. Med gravemaskin var det gravd en 50–60 cm dyp grøft langs en jordvei som fører ned til Fossvågen. Da grøften ble fylt igjen, oppdaget Haukås ringen i noe av jorden som var kastet opp fra grøften. Fingerringen lå ca. 20 meter fra flomålet/vannkanten av Fossvågen. Funnet ble raskt meldt inn til Vestland fylkeskommune og Universitetsmuseet, og begeistringen var stor, både på Fosse og i Bergen, for funnet var en gullfingerring av middelaldersk type.

Sommeren 2021 fant Lars Haukås en fingerring av gull da han var i gang med dreneringsarbeid på Fosse i Strandebarm i Kvam herad. Med gravemaskin var det gravd en 50–60 cm dyp grøft langs en jordvei som fører ned til Fossvågen. Da grøften ble fylt igjen, oppdaget Haukås ringen i noe av jorden som var kastet opp fra grøften. Fingerringen lå ca. 20 meter fra flomålet/vannkanten av Fossvågen. Funnet ble raskt meldt inn til Vestland fylkeskommune og Universitetsmuseet, og begeistringen var stor, både på Fosse og i Bergen, for funnet var en gullfingerring av middelalderstype.

Gjenstander som er eldre enn reformasjonen (1537), er fredete kulturminner og tilhører den norske staten, altså fellesskapet. Universitetsmuseet i Bergen er et av fem landsdelsmuseer som tar vare på arkeologiske funn på vegne av oss alle. Museets forvaltningsområde er Vestland fylke og Sunnmøre, så når fredete gjenstander blir funnet her, blir de via fylkeskommunenes arkeologer levert til museet. Etter opprensing, klassifisering (hva slags gjenstand er det?) og datering (hvor gammel er den?) blir gjenstanden inkludert i museets samlinger. Her oppbevares de arkeologiske funnene slik at de er tilgjengelige som unike og verdifulle kilder til Norges tidligste historie. Funnene er datamateriale for arkeologistudenter og -forskere som skal skrive ny historie i dag – og i fremtiden.

Men hva skjer helt konkret på museet?

Før en gjenstand kan bli innlemmet i de arkeologiske samlingene, må man først finne ut hva det egentlig er for en ting, og hvor gammel den er. Museets fagpersonale ser på selve gjenstanden og i detalj på opplysningene om hvor og i hvilken sammenheng gjenstanden ble funnet. Museet har fagfolk med ekspertise på arkeologiske funn fra steinalder til middelalder. I tilfellet med Fosseringen var det selvfølgelig ikke vanskelig å se at det var en fingerring av gull, men hvordan kan man finne ut om en fingerring er fra middelalderen og ikke fra den lokale gullsmeden? Hvis en gjenstand er funnet i en arkeologisk undersøkelse, vil man kunne datere den ut ifra konteksten – altså «sammenhengen» – den er funnet i. En kontekst kan være f.eks. en gravhaug eller en hustuft. Konteksten kan man ofte datere ved å studere sammensetningen av gjenstander i konteksten eller via naturvitenskapelige metoder som radiokarbondatering (14C) eller dendrokronologi. Fosseringen ble ikke funnet sammen med andre gjenstander eller i sammenheng med jordfaste strukturer som for eksempel en grav eller et hus. Derfor er det kun selve fingerringen, det vil si dens utseende og materialet den er laget av, vi kan ta utgangspunkt i når den skal aldersbestemmes. Heldigvis er gullfingerringen en gjenstandskategori som er studert fra før; Alf Hammervolds magisteravhandling om norske fingerringen fra middelalderen (1997) er et flott referanseverk for norske funn av fingerringen, og boken

Fig. 1 og 2 | Figur, (to foto av ringens forside og bakside) tekst: Fosseringen BRM 1255 har et hode med rektangulær bunn og oval åpning, hodet er 14 mm langt og 5 mm dypt. Rundt hodet er det fire klør, som ikke går opp over steinen. Steinen er sariefattet, den har altså en metallkant som holder steinen på plass. På baksiden av hodet er det innrissete linjer. Skinnen er glatt og har et sirkulært tverrsnitt som varierer mellom 1 og 2 mm i tykkelse. Ringens utvendige diameter er 23 mm, mens dens største indre diameter er 20 mm (ringen er litt flatklemt, slik at minste indre diameter er 18 mm). Fra skinne til hode måler ringen 25 mm. Ringen veier 4,21 g uten stein, inkludert stein veier den 4,76 g. Steinen er en rundoval cabochet, muligvis av bergkrystall (steintypen er ikke bestemt av gemenolog). Den er nå i to deler; den øverste slipte delen er løsnet. Undersiden er avrundet konisk, med en liten oval slipt flate nederst. En pXRF-analyse utført av konservator Angela Weigand indikerer at metallsammensetningen i ringen er 75 % gull, 20 % sølv og 5 % kobber (Foto: Adnan Icgic © Universitetsmuseet i Bergen).

er godt illustrert med foto av ringene. Hammervold utviklet en typologi for middelalderseke fingerringe funnet i Norge, så Fosseringen kan via tidligere forskningsarbeid typologiseres; vi kan altså bestemme hvilken type den tilhører, og dernest sammenlikne den med fingerringe av samme type, når vi skal datere ringen og sette den inn i en større samfunnsmessig sammenheng.

Fosseringen viste seg å være av Hammervolds type IIAS, den er altså en fingerring med hode som har dobbelkonisk profil, med plass til en innfelt stein. Analyse av metallet viste at det var tale om en legering som besto av 75 % gull, 20 % sølv og 5 % kobber. Hammervold daterer ringtypen stilhistorisk til perioden mellom 1100 og tidlig 1300-tall (Hammervold, 1997, 43ff, 73), altså til tidlig- eller høymiddelalderen. På den bakgrunn har ringen fått museumsnummer BRM 1255. Det kunne være interessant å få en litt snevrere datering for ringen fra Fosse – er det mulig?

Snevriere datering av Fosseringen?

For eventuelt å få en snevrere datering av Fosseringen må man se på dateringen av arkeologiske kontekster som tilsvarende ringer er funnet i. I sin gjennomgang av fingerringe i museumssamlinger i Norge har Hammervold bare funnet syv ringer av type IIA5 med sirkulær hodeomkrets, som er de nærmeste parallellene til Fosseringen. Kun to av disse er funnet i kontekst som kan dateres nærmere enn generelt til middelalderen. De to daterbare ringene er funnet på arkeologiske utgravninger i Bergen. Den ene, Finnegårdsringen, ble funnet i Finnegården 3a på Bryggen i 1982 (BRM 110/4000, Hammervolds nr. 81), i en sammenheng som dateres til perioden mellom 1225 og 1248 (Golembnik, 1993, s 36). Den andre ringen ble funnet i Kroken 3 i 1985 (BRM 223/1, Hammervolds nr. 77). Denne ringen er fra en kontekst som dateres til perioden mellom ca. 1400 og 1600, men i kulturlag som kan være redeponert, slik at ringen ikke er funnet der den opprinnelig var i bruk (Dunlop, 1987). Den kan være mistet

14C, dendrokronologi, pXRF:

14C-datering foregår ved at man måler innholdet av karbon (14C) i et stykke trekull, eller i en gjenstand av organisk materiale som tre, bein eller lær. Planter og dyr tar opp i seg 14C mens de lever. Når de dør, slutter opptaket, og en nedbrytning av 14C begynner. Vi vet hvor lang tid det tar for 14C å nedbrytes, halveringstiden for 14C er altså kjent. Ved å måle hvor mye 14C det er igjen i for eksempel et stykke trekull, kan man regne ut omtrent hvor gammelt trekullet er.

Dendrokronologi, også kalt årringsdatering, er en metode hvor man på bakgrunn av vekstmønster i treets årringer kan datere f.eks. bygningstømmer fra et hus. Trær vokser seint i år med dårlige vekstforhold og hurtig i gode år, det gjør at trevirket får et unikt mønster av vekselvis tykke og tynne årringer. Når man skal datere et stykke tre fra en arkeologisk utgraving, sammenlikner man årringsvekstmønsteret i reststykket med årringsmønstre eller «dendrokurver» man allerede kjenner dateringen på, og finner dermed stedet hvor kurvenes mønster sammenfaller. Regionale klimaforhold bestemmer vekstmønsteret for trær, derfor er det bygget opp individuelle regionale dendrokurver for store deler av Europa. I Norge er kurvene bygget opp av furutre, som er den vanligste tresorten i bygninger fra middelalderen. Under gunstige forhold kan man få en datering av trevirket i en middelalderbygning, med en nøyaktighet ned på året da treet ble felt.

pXRF-analyse er en ikke-destruktiv metode for innsamling av data. Med pXRF-instrumentet – populært kalt en XRF-pistol – kan man bestråle en gjenstand med røntgenstråler og få opplysninger om sammensetningen av grunnstoffene i gjenstanden. Med pXRF-instrumentet fant man ut hvor mye gull, sølv og kobber Fosseringens legering besto av.

og etter hvert havnet i fyllmasser som ble brukt til å utplanere byggegrunnen med når man skulle oppføre et nytt hus i Kroken på 14–1500-tallet. Med en slik funnkontekst er det sannsynlig at «Krokenringen» er eldre enn 1400-tallet. Med bare to arkeologisk daterte ringer kommer vi, dessverre, ikke frem til en snevrere datering for fingerringtypen enn den som var foreslått på basis av stilhistorie.

Hvem kan ha brukt Fosseringen?

En gullring er i seg selv et symbol på at eieren tilhørte samfunnets bedrestilte, men var det en mann eller en kvinne som eide Fosseringen? Ringen er litt flatklemt, så største indre diameter er 20 mm, mens minste er 18 mm. Da er 19 mm kanskje et realistisk mål. Det svarer til en moderne ringstørrelse 60 (mm indre omkrets). I dag har kvinner ofte ringstørrelse mellom 50 og 58 og menn størrelser mellom 58 og 66 (<https://gullborgen.no/ringstorrelse/>). Middelalderens nordiske kvinner og menn er beregnet å ha vært litt mindre enn dagens mennesker (Hansen, 2005, 219 m referanser), så alt i alt er det nok mest sannsynlig at Fosseringen tilhørte en mann. På den andre siden var det i deler av

middelalderen moderne å bære fingerringe utenpå hanskene, og da måtte ringene være større både for kvinner og menn. På innersiden av Fosseringens hode er det risset inn streker. De er ikke dype, men ser ut til å være påført med vilje. Kanskje det være tale om et bumerke eller et eiermerke som viste hvem som eide ringen? Det er ikke uvanlig å finne tegn og tekst på middelalderringe. Tegnene på fingerringene som Hammervold har studert, er tydelig inngravert i ringene. Her er det oftest tale om religiøse innskrifter, med et par unntak, som tolkes som eierinitialer (Hammervold, 1997). Slike inngraveringer er sannsynligvis gjort i forbindelse med at gullsmeden laget ringen. Fosseringens intensjonelle, men ikke dype streker er sannsynligvis ikke påført i forbindelse med at ringen ble laget, men seinere, kanskje av brukeren. Det er ikke uvanlig å finne tegn som tolkes som bumerker eller eiermerker på middelaldergjenstander. På personlige eiendeler som en drikkekopp eller en kam kan det være tegn som er innrisset. Det er vanskelig å si om det bare var spesielle deler av befolkningen som brukte bumerker og eiertegn, men man kan jo slå fast at man skulle eie noe.

Tilhørte Fosseringen en lokal storkar på Fosse, eller var det en tilreisende som mistet ringen? Å besvare et slikt spørsmål blir naturligvis bare spekulasjoner. Men likevel: Det er svært sjelden at det gjøres funn av middelaldersmykker av gull i jorden, det være seg tilfeldige funn som det av Fosseringen eller funn i forbindelse med arkeologiske utgravninger. I arkeologiske utgravninger i Bergens middelaldergrunn er det kun funnet to gullfingerringe de siste 30 årene! Det viser at folk – også i middelalderen – lette grundig hvis de hadde mistet noe verdifullt. Hvis Fosseringen tilhørte en fra stedet, som mistet ringen på vei til eller fra Fossvågen, så ville vi forvente at han gikk tilbake og forsøkte å gjenfinne ringen. Hvis derimot en besøkende mistet ringen, kan man tenke seg at tapet først ble oppdaget når båten var langt av gårde og det var for seint å snu.

Fosse og Strandebarm

Frem til utskiftningen i 1890 lå det et klyngetun på Fosse, det skal ha vært et av de største tunene i området. Fosse ble i 1452 omtalt som Hvitingsfors i forbindelse med salg av en del av gården Kvitingfoss. Navnet kjennes altså i skriftlige kilder tilbake til middelalderen. Man vet også at i middelalderen skal to tredeler av Fosse ha vært i privat bondeie, mens resten tilhørte Lysekloster, som lå ved Lysefjorden (Næss and Kolltveit, 1981 (2. opplag), 351ff). Bebyggelsen på Fosse går altså tilbake til middelalderen. Det er tidligere gjort funn av arkeologiske kulturminner i Fosse. Ute på et nes i Fossvågen er det i 1867 omtalt en liten gravhaug, og i 1934 ble det funnet en mosaikkperle av glass (B8257) i området ovenfor det gamle klyngetunet før utskiftningen (Næss and Kolltveit, 1981 (2. opplag), 351ff). En slik perle dateres gjerne

til vikingtiden. I vikingtiden ble velstående kvinner ofte begravet med halskjede av nettopp slike perler, og derfor er det mulig at perlen kan stamme fra et gravminne som ikke lenger er synlig i kulturlandskapet. Det er også andre kulturminner i nærområdet; øst for Fosse ligger Strandebarm, som var kirkested med gravplass allerede i middelalderen. Sør for kirkestedet, på overgangen opp mot fjellsiden, ligger det et klebersteinsbrudd, «Nedre Bru», hvor det ble hugget ut kokekar av kleberstein i middelalderen. Ifølge nyere forskning er det sannsynlig at kar fra Bru ble fraktet til Bergen, ble solgt der og endte opp på byfolks kjøkken på 1100-tallet (Hansen et al., 2017, 286 og Fig. 15). Med Fosseringen har vi nå fått en ny kilde til historieskrivning på mange nivå: fra det lokalhistoriske med Fosse og Strandebarm i sentrum, via det regionale – Bergen og Vestlandet – over det nasjonale til Norge og Norge som en del av Europa i middelalderen.

KILDER

- Dunlop, A. R., 1987: BRM 223 Kroken 3. Unpublished Report, Topografisk Arkiv. Bergen, Hordaland. Bergen Museum, Bergen.
- Golembnik, A., 1993: Report on the Excavations in Finnegården 3A, 1982. Riksantikvarens Utgravningskontor for Bergen, Bergen.
- Hammervold, A., 1997: *Fingerringe fra middelalderen i Norge*. Varia, Oslo.
- Hansen, G., 2005: *Bergen c 800-c 1170, The Emergence of a town*. editor), I. Ø. C. (ed.). *Bryggen Papers main Series*, Bergen.
- Hansen, G.; Ø. J. Jansen & T. Haldal, 2017: Soapstone Vessels from Town and Country in Viking Age and Early Medieval Western Norway. A Study of Provenance, 249-328ff in Hansen, G.; Storemyr, P. (eds.), *Soapstone in the North. Quarries, Products and People. 7000 BC - AD 1700*. Bergen.
- Næss, A. & O. Koltveit, 1981 (2. opplag): *Strandebarm og Varaldsøy i gamal og ny tid. Gards og attesoga*. Norheimsund.

Internett

Hjem - Kulturminnesøk (kulturminnesok.no)

Gitte Hansen,
Professor

Melanie Wrigglesworth
Rådgiver (PhD)